

KOSZTRABSZKY RÉKA

„Író nő vagy nőíró?”

A HATVANAS ÉVEK SZABÓ MAGDA-REGÉNYEINEK RECEPCIÓJA

Szabó Magda első két regényével, a *Freskóval* és *Az őzzel* komoly kritikai sikereket könyvelhetett el,¹ ám utóbbi műve egy időre ideológiai alapú viták keresztüzébe került. A kritikusok a könyv főhősnője által képviselt dzsentriréteg iránti nosztalgikus, nem eléggé távolságtartó, s ebből kifolyólag annak hanyatlását hitelesen bemutatni képtelen ábrázolásmódját nehezményezték, ám az Encsy Eszter lelki torzulásában szerepet játszó egykori polgári társadalom általuk kiolvasott bírálata, valamint a múlt társadalmilag motivált eseményeinek tudatregényekre jellemző írói módszer általi megjelenítése okán végül egy művészileg értékes, viszonyítási ponttá váló alkotásként kezelte azt a szerző hatvanas évek folyamán publikált regényeinek megítélésekor. Csertői Oszkár *Az őzről* írt 1959-es kritikájában úgy fogalmazott, lehetne „szellemileg egyértelműbb is az író mondanivalója, az emlékezés *jelenjének* és múltjának keverése, de féltő, hogy többet kívánnánk ezzel, mint amire *ma* képes az író”, de megvan minden tehetsége ahhoz, hogy a valóság hiteles ábrázolója, „majdan megértője és az irodalom eszközeivel alakítója” legyen.² A pártállami irányítású irodalomkritika tehát még tudatosabb igazodást várt el Szabó Magdától a szocialista realista irodalom által megkívánt hiteles valóságábrázolás – melynek a múlt ábrázolása és kritikája csak egy részét képezheti – és írói módszer tekintetében.

A hatvanas években megjelent alkotások,³ a *Disznótor* (1960), a *Pilátus* (1963), a *Danaida* (1964), a *Mózes egy, huszonkettő* (1967), valamint a *Katalin utca* (1969) az előbbi elvárások miatt már korántsem részesültek egyértelműen pozitív kritikai fogadtatásban, s a kortárs bírálók több olyan kifogást is emeltek ellenük, melyek az *Élet és Irodalom* hasábjain 1960-ban zajló „hátranézés vitában” is felmerültek.⁴ Ezen kívül szintén meghatározónak számított ek-

¹ A két regény recepcióját illetően lásd korábbi tanulmányomat: Kosztrabszky Réka, *Az új, vérbeli női epikus születése – Szabó Magda első regényeinek recepciója*, Tiszatáj, 2017/10, 83–94.

² Csertői Oszkár, *Az őz. Szabó Magda regényéről*, *Élet és Irodalom*, 1959. július 10. (Kiemelések az eredetiben.)

³ Terjedelmi okok miatt az író nő ebben az időszakban megjelent mese- és ifjúsági regényeinek recepciójától most eltekintek, s annak számba vételét egy másik dolgozat keretei között fogom elvégezni.

⁴ A korábbi tanulmányomban ismertetett „hátranézés vita” mellett meg kell említeni Szabó Magda és az egzisztencializmus kapcsolatáról szóló kritikus álláspontot is. Bölöni György úgy látta, hogy bár a társadalom hatással volt a dzsentrirétegből származó Encsy Eszterre és Kémery Paulára, bukásukat alapvetően a bennük lakozó szenvedély, nem pedig a társadalmi változások okozták. Ebben a tekintetben Albert Camus alakjaihoz hasonlította őket, ám hozzátette, hogy a gondolatosság az író nő regényeiben nem jelentkezik olyan erősen, mint az egzisztencialistáknál. Bölöni György, *Egzisztencialista jelenségek a magyar irodalomban*, *Élet és Irodalom*, 1961. május 5.

koriban Szabó Magda írónőből a pejoratív értelemben használt „nőíróvá,”⁵ vagyis a széles, leginkább női összetételű közönség igényeit kiszolgáló lektűrírónóvá válásáról való diskurzus is.

Úgy gondolom, hogy a fentebb említett időszakban született kritikai írások számbavétele több szempontból is lényeges lehet. Egyrészt azért, mert – mint ahogy arra már a korábbi írásomban is utaltam – a Szabó Magda-recepció még nincsen feltárva, másrészt azért, mert a szerző több nyilatkozatában is utalt arra, hogy ebben az időszakban egyes kritikusok egyfajta lejárató kampányt indítottak ellene,⁶ melynek célja az ígéretesen induló írónő lektűrírónóvá alacsonyodásának bizonyítása volt. Harmadrészt pedig azért, mert véleményem szerint a kortárs magyar irodalomkritika a szóban forgó művekkel kapcsolatos kritikai vélekedéseket anélkül vette át, hogy figyelembe vette volna azoknak a korabeli, ideológiai alapozású irodalomértelmezés általi meghatározottságát.

A most következő írásban a fentebb említett regények hatvanas évekbeli recepcióját vizsgálva egyrészt arra keresem a választ, hogy milyen kifogások és ellenvetések merültek fel a szerző műveivel kapcsolatban, másrészt arra, hogy mennyire van ezeknek alapjuk, végül pedig arra szeretnék röviden kitérni, hogy az ebből az időszakból „örökölt” kritikai attitűd mennyiben határozza meg a szóban forgó alkotások kortárs megítélését.

A *Disznótor* fogadtatása

Szabó Magda *Disznótor* című műve – második regényéhez, *Az őz*hez hasonlóan – a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1960-ban,⁷ ám ezt megelőzően a Jókai Színház akkori igazgatója, Simon Zsuzsa a megjelenés előtt álló könyv cselekményének színpadra

⁵ A tanulmányom címét a *Pilátus* című regényt bíráló Albert Pál cikkéből kölcsönöztem, mert véleményem szerint remekül összegzi a hatvanas évek Szabó Magda-recepciójának legnagyobb súllyal latba eső kérdését. Albert Pál, *Írónő vagy nőíró? (Szabó Magda: Pilátus)*, Irodalmi Újság, 1963. december 1.

⁶ „Volt olyan kritikusom, aki abban a korszakban, amikor szinte kötelező volt bebizonyítani, hogy a közönség kegyeit hajhászva irodalmi munkásságom lektűrre sekélyesedett, Szigligeten, tanúk előtt [...] közölte velem, ne haragudjam rá, neki minden engem támadó cikkért komoly pénzt ígértek, s azonnali megjelenést. Mikor kimondta annak a nevét, aki ezzel megbízta, már értettem, miért történnik, ami történik. A megbízó felkeresett a lakásunkon, közölte, őt személy szerint sérti, hogy én mindenhol megjelenek nyugaton, neki viszont nincs nyugati kiadása, és intézzem el neki, hogy az NSZK-ban megjelentessék. Mikor elmagyaráztam, nemhogy az ő, a saját műveim megjelenését sincs módomban plusz-mínusz befolyásolni, nyilván úgy képzelte, irigységemben vagyok ilyen elutasító, s miután megvolt ehhez a hatalma, s talált is megfelelő partnereket, megtette a megfelelő lépéseket. [...] Sokáig tartott a lejáratásomra indított kampány, és azért volt nehezebben elviselhető, mint az ötvenes évek fojtó levegője vagy a visszavett Baumgarten-díj, mert már sem kötelező nem volt, sem kollektív, feleslegesen és értelmetlenül csak nekem szánták már.” Kabdebó Lóránt, *Sorsfordító pillanatok* [Interjú Szabó Magdával] = *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*, Aczél Judit szerk., Csokonai, Debrecen, 1997, 175.

⁷ 1958-ban Szabó Magda a *Freskó* és *Az őz* című regények kéziratát küldte el a Magvető Kiadónak, melyek közül a kiadó az utóbbi könyvet ideológiai okok miatt egyelőre kiadhatatlannak tartotta, és nem merte érte vállalni a felelősséget. A mű kézírata ezt követően a megjelentetése mellett döntő Szépirodalmi Könyvkiadóhoz került, melynek vezetője, Illés Endre a mű kirobbanó sikerét követően láthatatlanban a *Disznótor* című regényre is szerződést kötött Szabó Magdával.

adaptálására kérte fel az írónőt. Bár a *Kígyómarás* címen színpadra állított darabot⁸ számtalanszor telházal játszották, az egyes kritikák főként ideológiai szempontból marasztalták el Szabó Magdát, akinek drámájában kétségessé válik, hogy az eltűnőben lévő dzsentrireg bukásában volt-e bármilyen szerepe „a népi renddel növekvő munkásembereknek”,⁹ s hogy bár láthatóan gyűlöli a dzsentrivilág „anakronisztikus aljasságát”, ezt azonban nem népi szemlélettel teszi, hanem egy privát konfliktust próbál történeti léptékűvé tágítani, és a „protestáns erkölcsi légkörből kinövő érthetetlen nihilizmussal forradalmi tetté átminősíteni.”¹⁰

Bár a darabot később Aczél György kultúrpolitikus utasítására ideológiai alapon betiltották, ez egyáltalán nem csökkentette a Szabó Magda és könyvei iránti érdeklődést: az 1960. évi Könyvhétre megjelenő *Disznótor* igen nagy közönségsikert tudhatott magáénak,¹¹ ám a kritikusok körében a könyv még *Az őznél* is megosztóbbnak bizonyult.

Szombathelyi Ervin a *Népszavában* megjelent, az aktuális év könyvheti újdonságait számba vevő cikkében (1960. május 24.) a költészetben és prózában egyaránt tehetségesnek tartott író új művében a *Freskóra* emlékeztető regényépítkezés letisztultabb művészi megoldását méltatja, kiemelve egyúttal a mély, belső pszichológiai ábrázolással bemutatott „kétféle társadalmi morál” összeütközésének ábrázolásmódját. „És ebben az összeütközésben a régi világ erkölcsi szerint »tisztesleges« dzsentri-ivadék bukása egyben lejárt életforma, letűnőben lévő magatartás lelepleződését jelenti.” Nem világos, hogy a szerző pontosan kit ért a „tisztesleges dzsentri-ivadék” címszó alatt, hiszen Tóth János, akire a tisztességes jelző illene, nem ehhez a társadalmi réteghez tartozik, szemben a regény antihősnőjével, Paulával, s annak testvérére, Kémery Győzőre sem illik a megállapítás, hiszen ő a nővérével ellentétben olyan pozitív szereplő, aki magányossága ellenére sem tekinthető elbukott hősnöknek. Azonban ebben a megjegyzésben is megnyilvánul az a korabeli kritikai felfogás,¹² mely szerint a művészileg értékes irodalmi alkotásban a konfliktusnak mindig két ellentétes társadalmi osztályból származó szereplő között kell kibontakoznia, s e közül az egyiknek mindenképpen a gyűlölt, letűnt dzsentrireghez kell tartoznia, aki felett a munkásszármazású alaknak győzedelmeskednie kell.

Nagy Péter *Magyar Nemzetben* publikált kritikájában (1960. május 26.) ugyancsak a *Freskó*-hoz hasonlítja a *Disznótorban* alkalmazott regénytechnikát, ám ő Szombathelyi Ervinnel ellentétben ezt nem az első regényre jellemző ábrázolásmód letisztultabb változataként, hanem annak „sápadtabb másolataként” értékeli. Úgy véli, hogy az egyes alakok múltját azok belső monológjain keresztül bemutató írói technika ismételt alkalmazása a *Disznótorban* megfigyelhető önismétlést vonhatja maga után. A kritikus azonban nem veszi figyelembe, hogy mind a *Freskó*, mind pedig *Az őz* teljesen más technikával íródott, és bár a *Disznótor* elbeszéléstechnikája első

⁸ A darabot 1960. február 4-én mutatták be a budapesti Jókai Színházban, Ajtay Andor rendezésében. A szerepeket György László (Tóth János), Bánki Zsuzsa (Kémery Paula), Inke László (Szalay Gábor), Peéri Piri (Kémery Klára), Pap Éva (Andrea), Bay Gyula (Sándor) és Horváth Teri (Iboly) alakították.

⁹ Rényi Péter, *Az évad végén. Új drámáinkról I.*, Élet és Irodalom, 1960. július 3.

¹⁰ Hermann István, *Szabó Magda drámája a Jókai Színházban*, Élet és Irodalom, 1960/5, 818.

¹¹ Erről például Szobotka Tibor 1960. június 8-án kelt naplóbejegyzése is tanúskodik: „Közben a [*Disznótor*] közönségsikere igen nagy volt, a raktárányag szinte öt nap alatt elkelt. Igen sokat is kellett dedikálnia.” Szobotka Tibor, *Bánom is én. Naplók 1953–1961*, s.a.r. Kosztrabszky Réka, Jaffa, Bp., 2019, 241.

¹² Erről részletesebben lásd a korábbi tanulmányom: Kosztrabszky, *i.m.*, 86.

ránézésére sok hasonlóságot mutat a *Freskó*éval, valójában ugyanennek a módszernek a használata egészen más írói megoldásokat is eredményezett.¹³ A bíráló további kifogása a narrációs technikára vonatkozik; hiteltelennek tartotta azt, hogy az egész életüket együtt leélő emberek erős külső benyomás nélkül végiggondolják az egymáshoz való viszonyukat, így a belső monológok használatát azért tartja modorosságnak, mert „pusztán az író akarata kényszeríti a műre ezt a formát.” Úgy véli, hogy Szabó Magda „nem csekély írói erejét arra használja, hogy leszállítsa Pólikát a piedesztálról (melyre a Szalay doktor iránti több évtizedes szerelme miatt kerülhet az olvasó szemében) az emberi kapcsolatok és a politikai meggyőződés síkján.” Ebben a kifogásban ismét az ideológiai alapú értelmezés azon elvárása mutatkozik meg, mely szerint az irodalmi mű értékét az adja meg, mennyire képes a szereplők, a művészi ábrázolásmód és a cselekményalakítás által tükrözni a valóságot, illetve hitelesen bemutatni a társadalmi folyamatokat. Ez az attitűd azonban eltekint attól, hogy a regény alakjai egy megalkotott világ részei, nem pedig valódi szubjektumok, ezért az irodalmi alkotás lélekábrázolási módjának megítélésükor teljesen irreleváns, hogy a valóságban egy ilyen emlékidézési folyamat megvalósulhatna-e, mivel annak hitelét és értelmét a műben betöltött funkciója adja meg – vagyis az, hogy hozzájárul-e a szereplők jellemzéséhez és azok egymáshoz való viszonyának bemutatásához, a cselekmény alakulásához, a szöveg koherenciájához.

Falus Róbert *Élet és Irodalom*ban megjelent írásában (1960. június 17.) sokkal inkább társadalomkritikai, mintsem regénypoétikai szempontból közelít a regényhez. Pozitívumként értékeli, hogy az író a „hajdani allűrök mímelésének, nagyúri nemzedékek übermensch-i önimádatának, kegyetlen önzésének és testi túlfűtöttségének kimunkált adalékaival jellemzi” a mű negatív hősét, Paulát, ám az általa gyűlölt „szocialista életforma és erkölcs [...] csak elvontan lebeg a regény légkörében”. Ezen kívül úgy látja, hogy a szerző a problémák szociális és erkölcsi megvilágításában önmagát ismétli, s az elbukott, lecsúszott dzsentrilány alakjában az „örök démoniságot” teremtette meg, s bár írói szemlélete félig patriarchális, félig szocialista életszemléletről tanúskodik, a múltból alkotott ítélete mélyebb, mint korábbi regényeiben.

Tóth Dezső *Kortárs* folyóiratban publikált kritikája (1960/7) ugyancsak ideologikus jellegű. Véleménye szerint bár „az író a szerelmi leszámolásnak egy társadalmilag mélyen motívált változatát kívánta bemutatni”, ennek ellenére a gyilkosság mégsem válik „szociális tette.”¹⁴ Kifogásolja továbbá, hogy a *Disznótor* alakjai „elsősorban csak az írói közlés segédeői, akiknek érzéseit nem a ma s főleg nem a múlt formáló cselekvés, hanem a múlt, az emlékezés köti le”, s hogy a múltidézés csupán a tragédia előtörténetének felfejtésére, nem pedig a dzsentriréteg felszámolódásában megnyilvánuló történelmi igazságtétel ábrázolására szolgál.¹⁵ Úgy véli, hogy az egyes alakok „rajzából formálisan tűnik csak ki, milyen változás ment végbe a felszabadulás óta a mi társadalmunkban (bár az író egy percig sem hagy kétséget sorsuk, nézeteik, erkölcsi világuk iránti együttérzése felől). A regény kicsengését épp a hátér, épp a mába helyezés – pontosabban annak következtelen megvalósítása – teszi végső soron kétértelművé.”¹⁶ A kritikus úgy véli, hogy bár a szerzőt tudatos „szocialista-realista szán-

¹³ A *Disznótor* narratológiai elemzéséhez lásd: Kosztrabszky Réka, *Az elbeszéléstechnika sajátosságai Szabó Magda Disznótor című regényében*, Partitúra, 2017/1, 51–64.

¹⁴ Tóth Dezső, *Szabó Magda: Disznótor*, *Kortárs*, 1960/7, 147.

¹⁵ *Uo.*, 148.

¹⁶ *Uo.*, 147.

dék” vezérelte a mű írásakor, mégis az alkotásban a dzsentri erkölcsnek, ha nem is igenlése, de elismerése, respektusa mutatkozott meg.¹⁷

A regény bírálatait áttekintvén megfigyelhető, hogy az ellenvetések túlnyomórészt társadalomkritikai, nem pedig poétikai jellegűek. A valóságábrázolás tekintetében a bírálók első-sorban azt kifogásolták, hogy az író túlságosan a múltbéli eseményekre fókuszál ahelyett, hogy a mai társadalmi problémákra hívná fel a figyelmet, s hogy a felszabadulás utáni társadalmi változások semmilyen mértékben nem befolyásolják a mű végkifejletét, vagyis véleményük szerint az alkotás az emberi és társadalmi viszonyok maradandóságát példázza, mivel cselekménye gond nélkül áthelyezhető egy másik korszakba. Ebben a mozzanatban a szerző világnézeti bizonytalanságának bizonyítékát vélik felfedezni, noha néhány kritikus határozott állítása szerint Szabó Magda gyűlöli a dzsentriréteget, csak ez nem a megfelelő módon jelenik meg a könyveiben. A poétikai jellegű kifogások a szerző írói módszerének önismétlő jellegére vonatkoztak, figyelmen kívül hagyva, hogy a hasonló elbeszéléstechnika ellenére a *Disznótorban* számtalan új narrációs megoldás található.

A bírálók szerint az író következő könyvében egyfelől a szerzői mondanivaló és módszer tágitása (amely magába foglalja a dzsentriréteg kívülről, azaz nem belső monológok által történő ábrázolását is) szükséges, másfelől pedig egy határozott és kimunkált, az egyes írói eszközök révén is megnyilvánuló szocialista világnézetet kell magáévá tennie.

A *Pilátus* fogadtatása

A Magvető Könyvkiadó gondozásában megjelenő *Pilátus* (1963) kritikai megítélésekor túlnyomórészt ugyancsak a társadalomkritikai szempontú, erősen ideologikus jellegű bírálatok voltak jellemzőek.

B. Nagy László *Kritika* folyóiratban megjelent, meglehetősen támadó hangvételű írásában (1963/2) a regény művészi kudarcának okát az alapeszme sekélyes voltában, illetve abban véli meglátni, hogy a korváltás problémáját, az emberi és történelmi konfliktust Szabó Magda „közönséges pedagógiai problémára laposítja”.¹⁸ A mű önismétlése számára Szócs Iza figurájában nyilvánul meg, s igen nagy általánosítással von párhuzamot közte, valamint Encsy Eszter és Kémery Paula alakja között pusztán azon az alapon, hogy mindketten a Szabó Magda-i „felsőbbrendű nő” képviselői.¹⁹ Hogy ez alatt pontosan mit ért, nem fejt ki bővebben, ám a kritikus további érvelését olvasva nyilvánvaló, hogy ennek az általánosító, a részleteket figyelmen kívül hagyó megjegyzése – melyet a művek ismeretében könnyedén cáfolni lehet – a szerző eddigi regényeinek önismétlő elemeivel operáló lektúrként való beállítását szolgálja. Az alkotás ábrázolásmódjában szerinte a „századforduló tucatregényeire emlékeztető szentimentalizmus” ütközik ki, az egyes alakok pedig csupán fekete-fehér szereplők „bizonyos pszichikai kiegészítéssel, és feladatszerűen rajzolt társadalmi háttérrel.”²⁰ Mindezek fényében a részletekre igen kevés figyelmet fordító kritikus kijelenti, hogy a *Pilátus* csak „föléli”, és nem továbbfejleszti a korábbi művek vívmányait és eredményeit, miközben meg sem említi,

¹⁷ *Uo.*, 149.

¹⁸ B. Nagy László, *Szabó Magda: Pilátus*, *Kritika*, 1963/2, 62.

¹⁹ *Uo.*, 63.

²⁰ *Uo.*, 63.

hogy a szóban forgó könyv más narrációs technikával íródott, mint a *Freskó*, *Az Őz* vagy a *Disznótör*, mivel az alkotás elbeszélésmódjával csak felületesen foglalkozik.

Egri Viktor *Irodalmi Szemlé*ben publikált, az aktuális év magyar könyvsikereivel foglalkozó cikkében (1963/4) kiemeli a regény emberábrázolásának benső fűtöttségét, érzékeny, nőies líráját,²¹ ám egyúttal a kortárs irodalomkritika szempontrendszere alapján közelíti meg a művet, s felhívja a figyelmet a társadalmi háttér hiányára, az alkotásban feszegetett erkölcsi problémák szűk körére, a mű világának a családra való korlátozódására, a társadalom pere-mére való kiszorulására.²²

Fenyő István *Népszabadság*ban megjelent írásában (1963. június 4.) elismeréssel szól a könyv erős érzelmi áthatottságáról, a költőre valló érzelmi alapszínezetről, kiemelve a szentimentalizmus csapdáinak, valamint az érzelgős-melodramatikus előadás veszélyeinek elkerülését. A *Pilátust* a szerző leglíraibb regényének tartja, s az írói világ gazdagodása véleménye szerint az emberábrázolás árnyaltságában, valamint a formai megoldásokban nyilvánul meg. A poétikai jellemzők számbavételét követően azonban kritikája hangnemet vált, és a továbbiakban Egri Viktor előbbieiben ismertetett ellenvetéseivel hozakodik elő. Kifogásolja az alakok zárt világát, illetve azt, hogy az egyes problémák a család szférájában jelentkeznek, s hogy ezeket Szabó Magda nem a társadalommal és „az egyént körülvevő tágabb realitással kölcsönhatásban vizsgálja.” Ezáltal véleménye szerint a mű életközége zárt és steril marad, az alakok pedig „társadalmilag időtlen, légüres térben mozognak,” cikkének végén pedig a „társadalom mozgásfolyamatából” kimaradó családra való írói fókuszálás okán a lélekábrázolás egyoldalúvá válásának veszélyére figyelmeztet.

Hary Márta *Népszavában* publikált rövid cikkében (1963. július 6.) mellőzi a társadalomkritikai szempontokat, s az alkotást átható magasrendű erkölcsi szemléletre hívja fel a figyelmet. „A szerkesztés egyszerűsége és a részletgazdag megfigyelésekkel finoman árnyalt stílus is ennek a szigorú erkölcsű mondanivalónak a szolgálatában áll.”

Bata Imre *Tiszatáj* folyóiratban publikált kritikáját (1963/9) azzal indítja, hogy bár „Kafka Margit óta nem volt a magyar irodalomban olyan erőteljes epikus tehetségű írónőnk, mint Szabó Magda”, elbeszélésmódjában a proust-i asszociációs technika népszerűsítő fokra való egyszerűsítését, epikus előadásában pedig a modorosság egyhangúságát vélte felfedezni.²³ A *Pilátus* első 60 oldala számára az előbb említett kifogások cáfolatával kecsegtetett, ám ebben a regényben is szembetűnőnek tartja Szabó Magda írói világának izoláltságát, az élményvilág szűkösségét, s hogy a szerző „indifferens valót és valótlan kever a palettáján.” Úgy véli, ez a „regény demokratikus szándékot tükröz, miszerint az író nem a választottaknak, de a közönség szélesebb köreinek akar alkotni, mintegy lépcsőt építve számukra a remekművek ormaihoz vezető meredeken”, ám ennél sokkal problematikusabbnak tartja a kisvárosi, vidéki hivatalnok-értelmiség hagyományos provinciális világa olvasóval való megszerettetésének szerzői szándékát.

Katona Éva *Élet és Irodalomban* megjelent kritikájában (1963. szeptember 28.) a *Pilátust* olyan érdekes, sok részgazságot és szépséget tartalmazó, jól felépített, izgalmas műnek nevezi, mely azonban alapjában elhibázott. Ez az elhibázottság véleménye szerint abban nyilvánul meg, hogy az írónő minden áron bűnösnek akarja beállítani Szőcs Izát, aki azonban

²¹ Egri Viktor, *Néhány magyar könyvsiker*, Irodalmi Szemle, 1963/4, 439.

²² *Uo.*, 440.

²³ Bata Imre, *Kérdőjelek a Pilátus margójára*, Tiszatáj, 1963/9, 2.

sem büntetőjogi, sem morális értelemben nem gyilkos, csupán egy bűnbak. Több bírálóhoz hasonlóan ő is szóvá teszi a cselekmény belterjes családi életre való koncentrálódását, s hogy az író „humánus mondanivalója jószándéka ellenére a tételesség és időtlenség zsákutcájába szorult,” s mivel hőseit a maga akarata s nem a szituáció, illetve a jellemek törvényei szerint mozgatja, „elvész az erkölcsi igazság, s vele együtt a könyv esztétikai értéke is.”

Albert Pál *Irodalmi Újság*ban publikált, B. Nagy Lászlóéhoz nagyon hasonló hangvételű és hasonló érveket tartalmazó kritikájában (1960. december 1.) úgy véli, „Szabó Magda újabb írásai egyre inkább azt az érzést keltették, hogy az elnémuló írónő helyett a nőíró szólal meg.” Pedagógiai figyelmeztetést és tézisszerűséget lát abban, ahogy az író Szócs Iza bűnöségét igyekszik bizonyítani, és úgy látja, a szerző könyvében a múlt értékei mába való átmenésének szükségességét sulykolja az alakuló társadalom számára. Kritikáját nagyon erősen áthatja a hatalom és a szélesebb közönség irányába történő alkotói engedménytételek bizonyításának szándéka.

A regényről szóló, társadalomkritikai szempontú bírálatok szerzői a regényvilág szűkülését érzékelték az írónő témaválasztásában, hiszen ebben a könyvben nem találták az osztályharcok, illetve a társadalmi változások hiteles bemutatásának szándékát, mivel a *Pilátus* cselekménye anélkül fókuszál a családi életre, hogy a családtagok problémáit a társadalmi folyamatokkal összefüggésben jelenítené meg. S bár abban több bíráló is egyetértett, hogy ez a szerző leglíraibb hangvételű regénye, többen úgy vélték, hogy Szabó Magda a korábbi írói módszereit használja fel anélkül, hogy újabbakkal kísérletezne, és esztétikai engedményt tett azzal, hogy egy korszerű irodalmi technikát széles olvasóközönség számára is „fogyaszthatóvá tett.” Miközben tehát a kritikusok többsége ideológiai és/vagy esztétikai szempontból marasztalja el a szerzőt, a bírálók szinte egyáltalán nem fordítanak figyelmet például az emlékezés és identitás kérdésének összefüggéseire, vagy a mű egyes nagy fejezeteinek címeiben megjelenő archetipikus elemek szerepére,²⁴ melyek számos értelmezési lehetőséget rejtenek magukban.

A *Danaida* fogadtatása

A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent regény (1964) Szabó Magda minden korábbi írásánál megosztóbbnak bizonyult.

Faragó Vilmos *Élet és Irodalomban* publikált rövid cikkében (1964. május 23.) a címben foglalt mitológiai alakokhoz kapcsolódó bűnhődés-motívumot társadalomkritikai viszonylatok keretei közé helyezve értelmezi; szerinte a főhősnő bűne az, hogy „önnön hamis bűntudatának szolgálatában vakon-süketen megy el két évtized országformáló eseményei mellett, pedig ezek őt is felszabadíthatnák”, s ezért „jóvá kell tennie azt a bűnt, hogy megszületett”. Emellett kiemelte a figurák groteszk egyoldalúságát, akik azonban ennek ellenére sem tűnnek számára „papírmásé figuráknak”.

Hary Márta *Népszavában* megjelent írásában (1964. május 23.) Faragóhoz hasonlóan értelmezi a művet, mikor úgy fogalmaz, hogy „Csányd Katalint éppen csak hogy megérintette körülünk levegője, nem tudta felrázni lelki tespedéséből, nem tudta feloldani bensőjének zártságát. Ezért neki kell »bűnhődnie«, magányosan és társtalanul, monoton egyhangúságban.” Pozitív-

²⁴ Az archetipikus elemek egy lehetséges értelmezésével a következő tanulmányomban foglalkoztam: Kosztrabszky Réka, *Narrációs technikák és paratextusok Szabó Magda korai regényeiben*, *Létünk*, 2015/2, 160–163.

vumként értékelte az alkotás jó értelemben vett olvashatósságát, a finom lélekrajzot, valamint a megejtően lírai stílust, melyeket az író eddigi legjobb munkái sajátosságainak tart.

Ugray Attila *Irodalmi Újságban* publikált írásában (1964. július 4.) *A Danaidát* a „régébbről is tapasztalható válságjelek csödbe torkolásának” tanúságát nyújtó könyvként értékeli, melyben a szerző „önmagát plagizálja”, s melyben korábbi regényeivel ellentétben nem „elgondolkodtatóan egyetemes létproblémákat kérdőjelezett meg.” Írásának zárlatában úgy fogalmaz, hogy ha az író nő nem jut ki a zsákutcából, „a művek számának növekedésével párhuzamosan az oeuvre értéke csökkenni fog.”

Imre Katalin *Kritika* folyóiratban megjelent kritikájában (1964/8) elsősorban társadalomkritikai szempontból közelít a regényhez, melynek társadalmi mondanivalója véleménye szerint abban nyilvánul meg, ahogy a „konkrét társadalmi berendezkedések eredményezte elidegenedett társadalmi kapcsolatokat ábrázolja az író.” Ugyanakkor úgy látja, hogy ez „nem a középosztálybeli, kispolgári magatartás bírálata a szocializmus talajáról, hanem a szocialista fejlődés polgári problémáinak bírálata a társadalommal szembeállított egyén szempontjából.”²⁵ A bűnhődés motívuma kapcsán úgy fogalmaz, hogy Katalin nem azért tekinthető danaidának, mert nem ismeri fel a társadalmi fejlődést és nem foglal állást a közéletben, hanem mert egyfelől nem képes arra, hogy „az embereknek a társadalmi együttélésben az író szerint nélkülözhetetlen álarcai mögé lásson”, másfelől pedig arra, hogy a társadalmi-emberi együttéléshez szükséges „karmokat és fogakat növesszen”.²⁶ A visszaesésről tanúskodó *Disznótorral* és *Pilátussal* ellentétben azonban a társadalom és egyén kölcsönhatását ebben a könyvben számottevőbbnek látja, s bár Szabó Magda véleménye szerint korlátozott világgéppel bíró szerző, mégis „jó író, szándéka tisztességes, képességei jelentékenyek.”²⁷

Bozóky Éva *Jelenkor* folyóiratban publikált kritikájában (1964/10) értetlenségét fejezi ki a mű már említett bűnhődés-motívumával kapcsolatban. Úgy gondolja, hogy Katalin nem követett el semmilyen bűnhődést érdemlő tettet, ezért a mitológiai analógia sántít, s mivel „az alaptétel hamis, tévesek lesznek a praemisszák, s a konklúzió is. Ez okozza a regény felépítésének törésvonalát, s ennek nyomán válik csinálttá, mesterkeltté az egész.”²⁸ Mindez a kispolgárok és az antik istenek szenvedélyének összeférhetetlenségében is megmutatkozik. Ebből és az előbb tárgyalt véleményekből kitűnik, hogy az értelmezők a mitológiai pretextus bűnhődés-motívumának a cselekmény szintjén tulajdonítottak jelentőséget, így elkerülte a figyelmüket a mítoszi séma regénystruktúrában és -poétikában betöltött szerepe, valamint a pretextus átírásának, illetve ironikus kiforgatásának gesztusa is.²⁹ Kritikájának zárlatában Bozóky a főhősnő fokozatosan kihunyó szerelmének ábrázolását írói remeklésként értékeli, mely azonban „egy ennél sokkal igazabb, töretlenebb műbe illenék.”³⁰

²⁵ Imre Katalin, *Szabó Magda: A Danaida*, *Kritika*, 1964/8, 57. (Kiemelések az eredetiben.)

²⁶ *Uo.*, 58.

²⁷ *Uo.*, 58.

²⁸ Bozóky Éva, *Szabó Magda: A Danaida*, *Jelenkor*, 1964/10, 991.

²⁹ A mitológiai pretextus és a regényszöveg közti kapcsolat egy lehetséges értelmezésével a következő írásomban foglalkoztam: Kosztrabszky Réka, *A mítosz szerepe Szabó Magda A Danaida című művében = Átjárások-áthallások. Az Eötvös Collegium Magyar műhely 2014. évi konferenciájának előadásai*, szerk. Hantó Réka, Muntag Vince, Melhardt Gergő, Varga Nóra, ELTE Eötvös József Collégium, Bp., 2016, 53–69.

³⁰ Bozóky, *i.m.*, 992.

Benedek István *Kortárs* folyóiratban megjelent írásában (1964/11) igen csalódott hangvételben szól Szabó Magda legújabb regényéről. Úgy gondolja, hogy már a *Pilátus* is messze állt az író nő tündöklésétől, *Az őztől*, *A Danaidában* pedig az író „elvesztette legfőbb erősségét, a belső monológot”,³¹ s helyette egy olyan elbeszélőt szerepeltetett, aki beleavatkozik a történet menetébe, és a szereplők érzelmeit, gondolatait közvetíti, ahol pedig mégis feltűnik az említett narrációs technika, ott már nem „spontán eszmeáradásról” beszélhetünk.³² Ebből a megjegyzésből is jól látható, hogy a kritikus nem gondolja végig, mi lehet az oka annak, hogy az alig megszólaló, önmagát és a körülötte zajló történéseket sokáig értelmezni nem képes főhősnőt szerepeltető műben miért egy mindentudó elbeszélőt alkalmaz a szerző, s hogy milyen funkciót töltenek be egy ilyen regényszövegben a belső monológok.³³ Ugyanakkor Farago Vilmossal ellentétben úgy látja, hogy az egyes szereplők fejlődnek és változnak, miközben a regényalakok általában mereven őrzik az egyéniségüket.

Albert Pál *Új Látóhatárban* publikált cikkében (1964/6) a korábbiaknál is lekicsinylőbb módon nyilatkozik Szabó Magda új könyvéről, mely mind az írás címében (*Egy parazita tanregény*), mind annak hangvételében megnyilvánul. „*A Danaida* [...] alighanem Szabó Magda leggyengébb, legbosszantóbb és legunalmasabb könyve”, melynek „szerzője a mások és saját maga készletén élésködik”, továbbá „főbb elemeiben szinte szolgálisan másolja a *Pilátust*...” Bár ez utóbbit illetően példákkal nem szolgál, érvelése gyaníthatóan a vidékről a fővárosba költöző nő alakján alapszik, mert ezen kívül a két regény között más, szolgálai másolásról tanúskodó pontot aligha találunk. A mindentudó narrátor alkalmazásának okát ő sem hozza összefüggésbe a félnék, gátlásos, alig szóra bírható hősnő lélekábrázolási módjával, az alkotást pedig – az 1956-os események kibontásának hiánya okán – „politikailag torzító és pszichológiailag hamis műnek” titulálja.

Mint a fentiekből látható, a bírálók többsége *A Danaidát* a felesleges politikai és esztétikai engedmények következményének tekintette, s a korábbiaknál is erősebben igyekeztek bizonyítani a könyv lektúrjellegét. Ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyták a mű időkezelésének bravúrosságát, a mitológiai pretextus és regényszöveg közötti kapcsolat jelentőségét, valamint az elbeszélés és identitás összetett poétikáról tanúskodó összefüggéseit, melyek erőteljesen cáfolják a könyv ellen felhozott kifogásokat.

A Mózes egy, huszonkettő fogadtatása

A Magvető Könyvkiadó gondozásában 1967-ben megjelent *Mózes egy, huszonkettőben* (a továbbiakban: *Mózes*) tematizált generációs probléma kapcsán ismét a társadalomkritikai és ideológiai jellegű ellenvetések váltak meghatározóvá az alkotás megítélésakor.

Tóth Dezső *Társadalmi Szemlében* publikált írásában (1967/8–9) a tőle megszokott társadalomkritikai szemlélettel olvasta a regényt. A Gál család tragédiáját hitelesnek tartja, mivel „osztályhelyzetből, társadalmilag-történelmileg motivált karakterekből vezeti le az író,”³⁴ ugyanakkor úgy látja, hogy Szabó Magda a familia történetét „általános társadalmi érvényre

³¹ Benedek István, *Egy író nő tündöklése és a Danaida*, *Kortárs* 1964/11, 1840.

³² *Uo.*, 1840.

³³ Ezzel kapcsolatban lásd: Kosztrabszky Réka, *Az omnisciens elbeszélő szerepe Szabó Magda A Danaida című regényében*, *Tanulmányok – Studije – Studies*, 2017/2, 55–70.

³⁴ Tóth Dezső, *Szabó Magda: Mózes egy, huszonkettő*, *Társadalmi Szemle*, 1967/8–9, 182.

akarja emelni,³⁵ azt sugallva ezzel, hogy az alapvető ellentét nem a világnézetek (polgári és kommunista) vagy erkölcsök, hanem a generációk közt áll fenn, s ez „a téves általánosítás a regényt művésziileg is lerontotta, sikerületlenné tette.”³⁶ Úgy látja továbbá, hogy a *Mózes* a szülők megtagadásának, illetve a velük való közösségvállalás elutasításának üzenetét hordozza, ezért a Gál testvérekkel ellentétben „a szülők számára nem adja meg az elsőszemélyes közlésnek a fiatalokéval egyenlő esélyét”, akik ily módon nem cáfolhatják a róluk elmondottakat, s a „generációs ellentét végzetes értelmezését”.³⁷ A kritikus azonban nem veszi figyelembe a Gál gyerekek monológját és a szülők nézőpontját hordozó fejezetek cselekményalakítást és narrációs módot meghatározó különbségeit, hiszen a monológforma kevésbé bírna el az *Ábrahám* című részekre jellemző jelenetszerűséget, továbbá azt, hogy a felnőttek emlékeihez való hozzáférés egy temporális rugalmassággal bíró elbeszélőt igényel.³⁸

Kajtár Mária *Kritika* folyóiratban megjelent cikkében (1967/11) mind a fiatalokra, mind az öregekre nézve igazságtalan könyvnek nevezi az alkotást, mivel az írónő (akinek nézőpontját a fiatalokéval azonosítja) „megvesztegető írni tudásával” sem képes meggyőzni az olvasót a tinédzserek igazáról, ráadásul a szülők „szörnyekké válnak [...] az ábrázolás torzítása miatt”, továbbá „esendőségük, tévedéseik megbocsáthatatlan, érthetetlen bűnökké növekednek.”³⁹ Tóth Dezsőhöz hasonlóan tehát a megírás módjának határozott intenciót tulajdonít, ám figyelmen kívül hagyja azt, hogy bár a szülők – a fentebb már említett okok miatt – nem egyes szám első személyben nyilatkoznak meg, a mű komplex lélekábrázolási módszereinek segítségével a múltban gyökerező tragédiájuk és cselekedeteik motivációja mégis tisztán és átérezhetően bontakozik ki az olvasó számára, továbbá láthatóvá válnak a tinédzserek gondolkodásmódjának fonásai is, s ez a tény ellentmond annak, hogy a mű a fiatalokat jónak, a szülőket pedig bűnösöknek akarná láttatni. Írása végén Kajtár elismeri, hogy a *Mózes*ben felvetett problémák léteznek, ám úgy gondolja, hogy az írónőnek „több felelősséggel kutatva” kellene megmutatnia azt, hogy „e problémák gyökerei mélyen a társadalomba ágyazottak, hozzátartoznak a mindennapi élethez, nem kuriózumok.”⁴⁰

Simon Zoltán *Kortárs* folyóiratban publikált írásában (1967/11) a szerzői és szereplői-narrátori álláspont azonosságát – mely szerinte problematikussá teszi az egész regény „eszmei koncepcióját”⁴¹ – ugyancsak evidenciaként kezeli. Úgy gondolja, hogy a *Mózes* formailag semmi újat nem hozott, s hogy Szabó Magda sajátos írói modora modorossággá vált,⁴² miközben meg sem említi, hogy az alkotás többféle lélekábrázolási és narrációs módot kombinál a szerzőtől eddig még nem látott módon.

Pomogáts Béla *Tiszatáj* folyóiratban megjelent cikkében (1967/9) a *Freskóban* tapasztalt félkezés merész és fájdalmas kegyetlenségének felismeréséről ír, s véleménye szerint a mű-

³⁵ Uo., 183. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁶ Uo., 183.

³⁷ Uo., 182–183.

³⁸ A regény narrációs technikájával a következő tanulmányomban foglalkoztam részletesen: Kosztrabszky Réka, *Az elbeszélés-technika sajátosságai Szabó Magda Mózes egy, huszonkettő című regényében*, Irodalomismeret, 2017/3, 60–71.

³⁹ Kajtár Mária, *Szabó Magda: Mózes egy, huszonkettő*, Kritika, 1967/11, 87.

⁴⁰ Uo., 88.

⁴¹ Simon Zoltán, *Szabó Magda két új kötete*, Kortárs, 1967/11, 1844.

⁴² Uo., 1845.

vet szabályos nemzedékregényként is lehet olvasni, noha abban a nemzedéki konfliktusok leegyszerűsítése figyelhető meg.⁴³ S mintha ő maga is leegyszerűsítve közelítené meg a Mózesben ábrázolt konfliktust, amikor a magyar történelmi középosztály bírálatait olvassa ki a fiatalok idősebb generációk hibáit, megalkuvását célba vevő, a legkevésbé sem politikai töltetű gondolataiból,⁴⁴ vagyis Pomogáts a többi bírálóhoz hasonlóan az író és a tinédzserek álláspontjának egyezését feltételezi.

A regényről szóló bírálatok javarészt továbbra is ideológiai meghatározottságúak voltak, azaz alapvetően a család szférájába tartozó problémát maguk az értelmezők próbálták társadalmi méretűvé növeszteni azért, hogy az egyes famíliákat a polgári és kommunista kategóriák alá akarták besorolni, s ezt a leegyszerűsítő gondolkodásmódot vetítették rá a szerzőre. A *Pilátustól* és *A Danaidától* eltérően ismét a társadalmi mondanivaló ábrázolásának kérdése válik hangsúlyossá a mű megítélésekor, melynek során – és a kor ideológiai alapozású irodalomértelmezési módjával összhangban – szinte minden bíráló az író világlátása közvetítőjeként kezeli a mű narrációs technikáját, s összemosza a szerző, a narrátor és a szereplő fogalmát. Ez utóbbinak köszönhető, hogy Szabó Magdát több fórumon (pártközpont, minisztérium, kiadói főigazgatóság) is feljelentették a regényéért,⁴⁵ melyben a hivatalos álláspont szerint a magyar ifjúságot rágalmazta azáltal, hogy olyan, az idősekkel semmilyen közösséget vállalni nem kívánó embereként ábrázolta őket, akik nem hajlandóak meghalni a kommunista eszményért.⁴⁶ A Mózes zúzdába kerülését végül Kardos György, a Magvető Könyvkiadó akkori igazgatója akadályozta meg.⁴⁷

A Katalin utca fogadtatása

A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent *Katalin utcát* (1969), melyben Szabó Magda a maga „abszurd túlvilágát”⁴⁸ kívánta ábrázolni és művészi eszközökkel megragadni a szeretett halott személynek az emlékekben, illetve az élet egyes mozzanataiban való továbbélésének tapasztalatát, a bírálók többsége értetlenkedéssel fogadta, s inkább a történelmi és társadalmi vonatkozásainak szentelt figyelmet.

Faragó Vilmos *Élet és Irodalomban* publikált cikkében (1969. március 15.) úgy fogalmaz, hogy „a regény »általános emberi szférákba« emelkedik [...], az Emberiség jelképévé finomul, mitologikus jelképpé, gyermekkorunk Édenévé, melyet elveszítettünk, s amellyel elveszítettük büntelenségünk tudatát is.” A kritikus a regény gondolati síkját, „általánosság finomult jelképét” egy konkrét történelmi eseményhez, „korszakunk lélekmódosító tömegtragédiájához” (második világháború és a fasiszmus térnyerése) köti, s a Katalin utcát (melynek lakói e látásmód szerint főként a bírálendő, fasiszta hatalmakat kiszolgáló középosztály tagjai közé tartoztak) a mindössze az emberek „hamis tudatában” létező, harmincas évekbeli idilli Magyarországgal azonosítja, és hiányolja a Horthy-korszak elítélését.

⁴³ Pomogáts Béla, *Két új regény* [Szabó Magda: *Mózes egy, huszonkettő*], Tiszatáj, 1967/9, 889.

⁴⁴ *Uo.*, 890.

⁴⁵ Aczél Judit, *Hit és korszerűség* [Interjú Szabó Magdával], Jelenkor, 1997/9, 820.

⁴⁶ Szabó Magda, *A csekei monológ*, Bp., Európa, 1999, 59.

⁴⁷ Nádra Valéria, *Rómába számtalan út vezet* [Interjú Szabó Magdával] = *Ne félj!...*, 253.

⁴⁸ Szabó Magda, *Író és modell. Válasz a Kortárs körkérdésére* = *Ne félj!...*, 57.

Tamás Menyhért *Népszavában* megjelent cikkében (1969. június 1.) a Szabó Magda-i világ összetettebbé válására és új vonásokkal való gazdagodására mutat rá, ugyanakkor úgy gondolja, hogy „az ömlesztett asszociáció, a vizionális megjelenítés, a nem mindig egymásra épített »időrétegek«, a többsíkúság és az egyidejűség jelenléte olyan érzést kelt, hogy [az író] lazán szerkeszt, összekuszálja a cselekményt.” Cikkének zárlatában az emlékezetbe konzervált életek szűk terét kifogásolja, mely véleménye szerint vitathatóvá teszi a korok ábrázolását, mivel azok társadalmi háttérét a szerző elmosódva, és „nem is éppen lényeges” mozzanataival jelzi.

Erki Edit *Népszabadságban* publikált cikkében (1969. június 19.) elhatárolja a művet a Szabó Magda-próza javától – melyben véleménye szerint a szerző a magyar középosztály válságának tüneteiről nyújtott körképet –, mivel véleménye szerint a *Katalin utca*-ban a polgári réteg egyes képviselői nem a fasizmus idején elkövetett erkölcsi vétkekért bűnhődnek. „A vézna történet, amelynek banalitását a tér és idő rutinos felbontása nem fedheti el, azonban semmiképp sem alkalmas valamiféle »nemzeti lelkiismeret« súlyának viselésére, de ez nem is célja.” Úgy gondolja, hogy a regénynek a „történelmi tétlenség társadalmi-pszichológiai okainak” vizsgálatát kellett volna elvégeznie, azonban a *Katalin utca* figuráinak bűne mögött „nem a fasizmus rontó erői”, hanem az eleve elrendeltség húzódik meg. A bűnre való készség és a jóra való restség okának ilyen módon való láttatása véleménye szerint a valóság és a lélekrajz viszonyának megbillenését, valamint a szereplők öntörvényűvé válását eredményezi a könyvben. Emellett meglátása szerint a szerző azt a hitet kelti az olvasóban, hogy a „középrétegek felszabadulás utáni lelkiállapotát a fasizmus idején tanúsított magatartásuk miatt való mardosó bűntudat jellemezte,” s hogy az alkotásban „az általános súlytalanság közepett[e] a bűnrészesség is szinte csínnyé törpül.” A mű egyes, általa olcsónak titulált fordulatok okán úgy látja, Szabó Magda ebben a kötetében tette a legtöbb engedményt a könnyedebb olvashatóság érdekében.

Solymosi Ida *Tiszatáj* folyóiratban megjelent írásában (1969/6) nem ideológiai, hanem regénypoétikai és esztétikai kérdéseket vet fel, s úgy véli, e tekintetben a *Katalin utca* egyenrangú a *Freskó* és *Az őz* című regényekkel. A mű időkezelésének tekintetében Marcel Proust, Franz Kafka és Carl Gustav Jung írásaival hozza kapcsolatba az alkotást, melynek szereplői véleménye szerint a „széttépett idő nyomában”⁴⁹ járnak.

Varga Zoltán *Híd* folyóiratban publikált írásában (1969/10) a megragadó tárgyjal és mondanivalóval rendelkező *Katalin utca* figyelemreméltó vonásának a mű formai jegyeit nevezi meg, még ha ezek „»eltanultsága«, másodlagos volta, már első pillantásra is nyilvánvalónak látszik,”⁵⁰ mert legalább a szerző egy jól elsajátított és egyénivé lényegített kölcsönvett módszerrel dolgozott.⁵¹ A valóságtól való elrugaszkodás kérdését nem az ideológiai alapoza, s irodalomkritika által megkövetelt valóságtükrözés szempontjából teszi fel, hanem azért, mert nem érti a regény „spiritiszta járulékanak” (Henriett szellemként visszatérő alakjának) funkcióját, miközben ő maga fogalmaz úgy, hogy a „lehetetlen esztétikai funkciója akkor igazán indokolt, ha a való világ máskülönben művészileg nem feltárható oldalait érzékelteti.”⁵² S mivel nem érti, hogy az alkotás az egykor szeretett halottak továbbélését, illetve a térré vált idő tapasztalatát jeleníti meg művészi eszközökkel, e komponens szövegbe kerülését a titok-

⁴⁹ Solymosi Ida, *Szabó Magda: Katalin utca*, Tiszatáj, 1969/6, 563. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁰ V.Z. [Varga Zoltán], *Majdnem remekmű*, Híd, 1969/10, 1167.

⁵¹ *Uo.*, 1167.

⁵² *Uo.*, 1167–1168.

zatosság légköre fokozásának szándékával magyarázza, a regény mondanivalóját pedig a Henriett haláláért felelős személy megtalálásának kérdésében határozza meg, s véleménye szerint a szereplők ezen való töprengése egy „»kozmosz« bűntudat tüneteként jelentkezik.”⁵³ A kritikus cikkének zárásában úgy fogalmaz, hogy bár a *Katalin utca* „pszichológiai tézise”⁵⁴ (a gyermekkor meghatározó szerepe) szimplifikált módon jelenik meg a szövegben, bravúros szerkezete okán mégis remekműnek tekinthető.

Albert Pál *Új Látóhatárban* közölt, a korábbi bírálatokra jellemző támadó hangvételő kritikájának (1969. november 15.) bevezetőjében olyan „gyöngybokrétás best-seller írónak” nevezi Szabó Magdát, akinek árfolyama az „alacsonyan megcélzott közönség” ízlésének kiszolgálása miatt esett az „igazi irodalom tőzsdéjén”, s ezen a tényen az első látásra bonyolult és igényes technikával íródott *Katalin utca* sem tudott változtatni. Kifogásolja, hogy Szabó Magda nem ad elég bátor rajzot a sztálinizmusról, az ötvenes évek Magyarországról, s az 1956-os eseményekről is csak annyit nyújt, amennyit „a kommunista nőszövetség lapjának vasárnapi melléklete elbírna.” Az 1956-ban Párizsba emigrált (tehát a magyar irodalmat teljesen más pozícióból megítélő) kritikus érthetetlen módon – s a Szabó Magda-könyvekkel kapcsolatban már nem először – figyelmen kívül hagyja azt, hogy az 1960-as évek Magyarországon a regény „meg sem jelenhetett volna, ha akárcsak rokonszenvező részvétet vagy politikai szimpátiát és pátoszt kölcsönzött volna a felkelőknek,”⁵⁵ s hogy ebben az időben igen pontosan meg volt határozva, milyen politikai és társadalomtörténeti ábrázolást nyújthat egy író az ötvenes évekről és a forradalomról. Cikkének zárlatában a lektúrirodalomra jellemző módszerek használatára hivatkozva az írói pálya hanyatlását regisztrálja.

A *Katalin utca* befogadása során az értelmezők a mű Horthy-korszakban játszódó eseményeinek szenteltek különös figyelmet, ám nem annyira a háború tapasztalatának megjelenítésére fókuszáltak, hanem a *Katalin utca* lakóit a fasiszta hatalmat kiszolgáló polgári réteg képviselőivel azonosítva kifogásolták, hogy e réteg tagjainak bűnhődése nem a háború alatti tétlenségükből, hanem eleve elrendeltségből adódik. A bírálatok szerzőinek többsége a regény gondolatai síkjához igen ellentmondásosan viszonyult; írásaikban a túlvilágon játszódó részeknek, illetve Henriett szellemként való visszatérésének funkciótlanságát emelték ki, s ebben az írói megoldásban a szerző lektúrirodalomhoz való közeledését vélték felfedezni, ugyanakkor a tér és idő megbontásából adódó formai sajátosságok és a szerkezeti bravúrok tekintetében elismerően vélekedtek a regényről.

Kitekintés a későbbi recepcióra

A hatvanas évek Szabó Magda-recepciójában az író regényeivel szemben hangoztatott leggyakoribb kifogások az átfogó társadalomkritikai ábrázolás igényének hiányát, a szereplők családi életére való fókuszálást, a regény- és élményvilág körülhatároltságát, s az írói eszközök modorossá válását érintették, továbbá a kritikusok többsége Szabó Magda egyes műveit esztétikai és politikai engedményeket tevő lektúrként próbálta beállítani. Ennek az intenciónak hosszú távú következményei voltak és vannak a szerzői életmű megítélésére nézve. Az egyes

⁵³ Uo. 1168.

⁵⁴ Uo., 1167.

⁵⁵ Németh G. Béla, *Az ötvenes évekről, 56-ról, a „konszolidációról” – 69-ben*, Irodalomtörténet, 1997/3, 356.

irodalomtörténeti munkákban ugyanis Szabó Magda neve vagy fel sem merül,⁵⁶ vagy ha mégis, akkor a kötetek a hatvanas években megjelent regényeit a *Freskó* és *Az őz* színvonalát el nem érő, annak egyes tematikai elemeit és írói újításait felélő, és inkább a szélesebb közönség megnyerésére szolgáló alkotásokként kezelik,⁵⁷ melyek egy olyan írói megtorpanást, írói kifáradást jelentettek, melyen a szerző a hetvenes években fog túllépni.⁵⁸ A rendszerváltást követően egyfelől az íróról ráadásul egy időre kívül is rekedt az irodalmi életben, mivel művei nem kapcsolódtak a posztmodern fordulathoz, illetve – alkotásainak népszerűsége okán – egy ideig az Aczél-korszak kedvenceként⁵⁹ tekintettek rá, miközben a hatvanas években megjelent műveit legtöbbször pont azért kritizálták, mert a marxista irodalomtudomány által megkövetelt világnézet és módszer nem volt eléggé meghatározó a könyveiben. S bár Szabó Magda a marxista esztétika által megkövetelt tematikai elemeket és utalásokat is elhelyezett az alkotásaiban, ez sokkal inkább írói tudatosságának és jó helyzetfelismerő képessége bizonyítékának tekinthető, mely lehetővé tette számára az irodalmi életben való jelenlétet anélkül, hogy a fennálló politikai rendszernek behódoló, vagy épp a rendszer által tiltott szerzők körébe tartozott volna. Egyes

⁵⁶ A Szegedy-Maszák Mihály és Veres András által szerkesztett *A magyar irodalom története* című irodalomtörténeti kézikönyv fejezeteinek szerzői közül mindössze Veres Péter szentel egy mondatot Szabó Magdának, akit a korszak népszerű és olvasott írójának nevez, ám bővebben nem foglalkozik az íróval, noha tanulmányának témája szempontjából ez indokolt lett volna. Veres Péter, *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon = A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig III.*, Szegedi-Maszák Mihály, Veres András szerk., Gondolat, Bp., 2007, 532.

A Gintli Tibor és Schein Gábor által írt irodalomtörténeti könyv Szabó Magdát azon írók közé sorolja, akik „azt a tapasztalatot rögzítették, hogy a világ törések nélkül, közvetlenül és egyszerűen olvasható.” Gintli Tibor, Schein Gábor, *Az irodalom rövid története*, Jelenkor, Pécs, 2003, 652.

⁵⁷ Az 1990-ben megjelenő *A magyar irodalom története 1945–1975* című kötet így ír az íróról hatvanas évekbeli alkotásai kapcsán: „A *Pilátus* és *A Danaida* az írói pálya időleges kifáradását, az alkalmazott regénytechnikai eljárások modorossá, helyenként öncélúvá, funkciótlanává válását mutatják, mint azt a korabeli kritikák is jelzik. Kimerülni látszik a feldolgozandó életanyag is, a vidéki dzsentroid hivatalnokértelmiség életének változásai – amelyek szuverén eredetiséggel elevenednek meg a *Freskó* és *Az őz* lapjain.” *A magyar irodalom története 1945–1975*, szerk. Béládi Miklós, Rónay László, Akadémiai, Bp., 1990, II/1–2, 741.

⁵⁸ „Az 1970-es évektől epikáját, mely a kifáradás, az önméltlés jeleit mutatta, sikeres műfajváltás újítja meg: a »fiction« helyébe a világszerte tért hódító »non fiction«, azaz a visszaemlékező önéletrajzi regény lép.” *Uo.*, 743.

Ezzel összefüggésben megemlíthető például a Nádori Attila és Reményi József Tamás által szerkesztett irodalmi lexikon Szabó Magda-szócikke is, mely a *Mózes egy, huszonkettő*, illetve a *Katalin utca* című regényeket a szerzői pálya csúcsteljesítményéhez (*Régimódi történet* – 1977) való alkotói előkészületként, kísérletezésként értékeli. *Magyar irodalom*, szerk. Nádori Attila, Reményi József Tamás, Kossuth, Bp., 2014, 284.

⁵⁹ Egy Haldimann Évának küldött, 1990. június 23-i keltezésű levelében például keserűen ír erről a (szülővására is jellemző) hozzáállásról: „...mint a letűnt átkos Aczél-korszak méltatlan kedvenceivel nemigen foglalkoznak velem [...] Tudod, a hangadók zömmel gyerekek, akik a pályán hűzöngenek, még nem éltek a mi indulásunkkor, semmi fogalmuk arról, ami volt, főleg arról, ami az adott koordináták között lehetett, ami akkor hőstett volt, életünk, egzisztenciánk veszélyeztetésének számított.” A levél utolsó felében úgy fogalmaz: „...az irodalmi őrségváltásban csak a szamizdatosok és a Mészöly stílusú ellenzék szobatiszta...” Szabó Magda, *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának*, Európa, Bp., 2010, 249. és 251.

értelmezők ugyan már ebben az időszakban is poétikai szempontú elemzések⁶⁰ tárgyává tették a műveit, azonban ezek sem marad(hat)tak mentesek az alkotói módszer ideológiai szempontokkal való összefonódásától, melynek eredménye az újabb könyveknek az első két, „írói tündöklésként”⁶¹ meghatározott regénytől mind alkotói, mind tematikai, mind ideológiai szempontból elmaradó művekként való beállítása volt.

Meglehetősen problematikus tehát, hogy a huszonegyedik századi magyar irodalomkritika anélkül veszi át a szóban forgó alkotói korszakra vonatkozó korabeli értékelést és kritikai viszonyulást, hogy figyelembe venné: az írónkérdéses regényeinek lektúr jellegét hangoztató kritikai meglátások az adott időszakra jellemző ideológiai alapú irodalomértelmezés és egy személyre szabott lejárató kampány keretei között láttak napvilágot. Ebből adódóan Szabó Magda műveit olvasmányosságuk, „érthetőségük” és népszerűségük okán még mindig inkább a lektúr kategóriához tartozónak tekintik,⁶² miközben egyes regényeiben világirodalmi nagyságú műveket lát,⁶³ s a szerző Magyarországon kevésbé elismert műveit külföldön is méltatják.⁶⁴ Ráadásul az írói munkásság más műfajú alkotásai (versek, drámák, esszék és hangjátékok) a közelmúltig⁶⁵ csak elvétve képezték elemzések tárgyát, így a szerzői életmű rétegzettségére is kevés hangsúly esett.

Nyilván nem létezik „egyenletes életmű”; egy író nem minden alkotása hibák nélküli remekmű, ám úgy gondolom, hogy a kérdéses regények ideológiai alapú perspektívától eloldó-

⁶⁰ Példaként említhetőek Erdődy Edit és Pomogáts Béla tanulmányai, akik a belső monológ Szabó Magda által használt változatait az általuk megvalósítható realista ábrázolás sikeressége szempontjából vizsgálják. Lásd: Erdődy Edit, *A realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda-regényeiben*, Literatura, 1974/3, 115–116. Illetve: Pomogáts Béla, *Szabó Magda három alkotó évtizede*, Tiszatáj, 1976/4, 55–56.

⁶¹ Benedek, *i.m.*, 1839.

⁶² A helyzet lényegét remekül összegzi Zappe László az írónkérdés 70. születésnapjára írt cikkében: „...az alapos-hiteles lélekábrázolás, a morális érzékenység első regényeinek feltűnő jegyei; ezek látszanak garantálni a kiadóknak kritikái és még egyértelműbb közönségikert. S ugyanezek a kvalitások vonják rá a bestseller, a lektúr gyanúját is. Hogy a »jól írás« kifogás tárgya lehet, az inkább irodalmi közállapotainkat minősíti, mintsem azt, akire e kifogás esik [...]” Zappe László, *A ragaszkodás írója (Szabó Magda születésnapján)*, Kritika, 1987/10, 7.

De helytálló Görgey Gábor meglátása is: „Szabó Magda számára az elitirodalom és a populáris irodalom nem ellentmondás. És ebben tökéletesen igaza van. Ő maga írja folyamatosan a bizonyítékanyagot.” Görgey Gábor, *Szabó Magda mondatai*, Alföld, 1992/10, 6.

⁶³ Kabdebó Lóránt az írónkérdés későbbi regényei közül *Az ajtó*t, a *Régimódi történetet* és *A pillanatot* tartja kiemelkedőnek és „az irodalomtörténeti marandóság szempontjából is számbavehetőnek.” Kabdebó Lóránt, *Szabó Magda, az író és irodalomtörténetés*, Irodalomtörténet, 1997/3, 35.

Grendel Lajos *A modern magyar irodalom története: magyar líra és epika a 20. században* című könyvében arra mutat rá, hogy az irodalomtörténet-írásban a magyar epika formanyelvének megújítása kapcsán ritkán esik szó Szabó Magda kezdeményező szerepéről. Grendel Lajos, *A modern magyar irodalom története: magyar líra és epika a 20. században*, Kalligram, Pozsony, 2010, 403.

⁶⁴ Hogy csak két példát említsek a 2000-es évekből az áttekintésben szereplő regények díjai közül: 2007-ben a *Katalin utca* Franciaországban a legjobb európai regénynek járó Cévennes-díjat, a *Pilátus* pedig ugyanebben az évben Olaszországban a legjobb közép-európai íróknak ítelt Anfora Centro-europea-díjat nyerte el. (Lásd: *Szabó Magda francia elismerése*, Népszabadság, 2007. július 13. Illetve: *Díjat kapott Szabó Magda Rómában*, Magyar Nemzet, 2007. október 30.)

⁶⁵ Például a Szabó Magda-centenárium alkalmából rendezett pécsi és egri tudományos konferenciák több előadója a szerző költeményeivel és drámáival is foglalkozott.

dó, illetve átfogó igényű poétikai vizsgálatával nyilvánvalóvá válhatnak azok erényei, és célfolhatóvá válhatna a „gyöngybokrétás best-seller szerzővé” válás „vádja” is. Az alkotói munkásság sajátosságainak felméréséhez, illetve annak a magyar irodalomtörténeten belül való majdani elhelyezéséhez tehát a jövőben mindenképpen szükségessé válik a recepciótörténeti áttekintésben szereplő regények friss, ideológiai nyomástól és előítéletektől mentes újraolvasása és újraértékelése.⁶⁶

⁶⁶ Öröndetes, hogy az elmúlt években már több ilyen szándékú elemzés is született. Példaként említhető Soltész Márton tanulmánya, mely az 1969-ben megjelent *Katalin utcát* értelmezi újra több lehetséges elemzési szempont mentén. Soltész Márton, *Blanka regénye? Az újraolvasott Katalin utca*, Irodalomismeret, 2016/4, 61–71.